

Viljenka Škorjanec, **Osimski pogajalski proces. I. del: Uvodna sinteza pogajanj ; II. del: Diplomatska pogajanja 1973–1974.** Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2006. 270 strani. (Viri ; 23)

Viljenka Škorjanec, **Osimski pogajalski proces. III. del: Od Strmola do Osima 1974–1975.** Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2007. 263 strani. (Viri ; 24)

Viljenka Škorjanec, **Osimski pogajalski proces. IV. del: Jugoslovansko-italijanski odnosi po Osimu (1975–1980).** Ljubljana : Arhivsko društvo Slovenije, 2008. 231 strani. (Viri ; 25)

Viljenka Škorjanec, **Osimska pogajanja.** Koper : Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče, Založba Annales, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2007. 382 strani. (Knjižnica Annales Majora)

Osimski sporazumi (10. 11. 1975), ki sta jih republiko Jugoslavija in Italija podpisali dva dneva pred 55-letnico rapalske mirovne pogodbe (12. 11. 1920), so za obe državi podpisnici v prvi vrsti zaključno poglavje v urejanju medsebojnih državnih meja. Sporazumi so zaključek problema, ki ga mirovna pogodba, sklenjena med Italijo in 21 državami protifašistične koalicije (10. 2. 1947), ni uspela rešiti predvsem zato, ker se pogodba ni v celoti uresničila (neimenovanje guvernerja Svobodnega tržaškega ozemlja). Poleg osrednjega določila (meja na kopnem in morju), vsebujejo Osimski sporazumi še gospodarski del (pospeševanje sodelovanja med državama) ter protokol o skupni prosti coni. Osimski sporazumi so utrdili tudi zahodno mejo sedanje slovenske države, so zato del procesa – pravzaprav njegovo zadnje poglavje – zedinjevanja Slovenije, in priključevanja zahodne Slovenije oziroma Primorske k matični domovini.¹

¹ Naj se na tem mestu dotaknem mimogrede problema formulacije: *priključevanje* ali *vračanje* Primorske k matici. Leta 1920 je bila z rapalsko mirovno pogodbo Primorska odvezta slovenskemu ozemlju, vendar ne kot upravni enoti, ker take enote, ki bi upravljala vse s Slovenci naseljena ozemlja, ni bilo. Primorska je postala sestavina italijanske države in se zato z določili mirovne pogodbe iz leta 1947 ni vračala, ampak je bila lahko le priključena ali natančneje, kot pozna mednarodno pravo, s *cesijo* prenesena pod suverenost Jugoslavije (Danilo Türk, Temelji mednarodnega prava. Ljubljana 2007, str. 109, 417–418). Z določili in rabo mednarodnega prava nista v skladu niti besedi *priključitev* niti *vrnitev*. Beseda *priključitev* je bila v splošni rabi iz časa pred letom 1947 vse do zakona iz leta 2005, ko je bila zamenjana z besedo *vrnitev*. Zamenjavi so botrovali politični razlogi. Beseda *vrnitev* ima pa nekakšen simbolni pomen, izraz priključitev pa je, kot zahtevo, najbolj izpostavljal narodnoosvobodilni boj.

Prvi daljši pregled dogajanj, ki so privedla do osimskih sporazumov in vsa z njimi povezan dokumentacija, je bila prvič pri nas objavljena v zborniku *Osimski sporazumi* (Koper 1977). Sledilo je več razprav, v njih pa so sporazumi predstavljeni kot eden izmed mejnikov v reševanju državne meje med Jugoslavijo in Italijo, vendar ne monografsko. Leta 2000 je Erik Dolhar objavil v Trstu knjigo *Prelomnost Osimskih sporazumov*, delo ne presega publicistične ravni. Ob trideseti obletnici sporazumov, leta 2005, je Univerza na Primorskem pripravila mednarodni simpozij, katerega gradivo je izšlo v zborniku *Osimska meja. Jugoslovansko-italijanska pogajanja in razmejitve leta 1975* (Koper 2006). Prav tako leta 2005 pa je na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani uspešno branila svojo tezo *Jugoslovansko-italijanska pogajanja o določitvi meddržavne meje v letih 1974–1975 (Osimo)*, specialistka za mednarodne odnose in profesorica zgodovine na ljubljanski bežigranski gimnaziji Viljenka Škorjanec in je s tem postala eden izmed tistih redkih slovenskih zgodovinarjev/ zgodovinarik, ki so najvišjo stopnjo izobrazbe dosegli izven delovnega kroga znanstvenoraziskovalnih in visokošolskih inštitucij. Besedilo doktorske naloge in dokumentarno gradivo (viri), ki ga je pri pisanju naloge uporabila, je Viljenka Škorjanec pripravila za objavo v štirih knjigah.

Osimski sporazumi imajo predzgodovino. Ta začenja tedaj, ko sta se Jugoslavija kot Italija odločili, da je treba »tržaško vprašanje« dokončno rešiti tudi v duhu evropskega in svetovnega poskusa pomirjenja, ki je sledilo obdobju hladne vojne. Škorjančeva je začetek novega razmerja med Jugoslavijo in Italijo postavila v leto 1968, ko je takratni italijanski zunanji minister Medici predlagal način, kako naj se demarkacijska mejna črta po Londonskem memorandumu o soglasju spremeni v državno mejo. Miniti pa je moralo pet let, da sta minister Giuseppe Medici in jugoslovanski zunanji minister Miloš Minić, marca leta 1973, v Dubrovniku sprejela vseh osemnajst točk kot izhodišče za bodoča pogajanja, iz katerih naj bi se razvil sporazum o poteku državne meje, sporazum o ustanovitvi industrijske cone in reševanje problema slovenske manjšine v Italiji. Pogajanja niso gladko potekala in eden temeljnih razlogov za ureditev mejnega vprašanja je bilo soočanje italijanskega predloga za ustanovitev industrijske cone in jugoslovanske zahteve za zaščito slovenske etnične skupnosti v Italiji. Prav zato pa so pomembno vlogo prevzeli pooblaščenca obeh vlad, zato so pogajanja potekala izven institucionalnih okvirov in v strogi tajnosti. Prav tajnost pa je bila potrebna predvsem zaradi dela italijanske javnosti, ki se ni strinjala predvsem s cesijo Istre k jugoslovanski državi (tudi trditve o suverenosti Italije nad ozemlji Svobodnega tržaškega ozemlja), taki posegi bi lahko pogajanja motili. Bojazen se je pokazala za resnično zlasti potem, ko so bili Osimski sporazumi (1975) obelodanjeni, pa tudi poldrugo desetletje nato, ko je nastala slovenska država in se je zdelo posameznikom in nekaterim skupnostim v Italiji (nacionalistična združenja, ezulske organizacije) vredno zastaviti vprašanje, če je Slovenija pravni naslednik razpadle Jugoslavije. Avtorica ugotavlja, da eden »ključnih pogojev za uspeh sporazumov je izbor tajnih pogajanj izven institucionalnih okvirov, ko sta državi izključili iz pogajanj svoji zunanji ministrstvi.« Prav ta izključitev je kasneje povzročila veliko nasprotovanja sporazumom pri Italijanih, zlasti v obmejnih krajih. Z druge strani pa je tako ravnanje lahko primer, kako reševati nesporazume med državami v slučajih, ko je zaprta običajna pot.

V prvi knjigi dokumentov osimskega pogajalskega procesa je gradivo porazdeljeno na dva dela. Prvi prinaša beležke avtorice v pogovoru z jugoslovanskim zunanjim ministrom Milošem Minićem (2001) in s pogajalcem Borisom Šnuderlom (2003) ter zapis o razgovoru zunanjih ministrov Minića in Alda Mora (New York 1974). V prvi del so vključena tudi pooblastila obeh vlad njunim predstavnikom na izven institucionalnih pogajanjih, na tako imenovanem drugem kanalu / vzporednem kanalu. Na jugoslovanski strani je bil vodilni pooblaščenec Boris Šnuderl. Drugi del prve knjige vključuje še dokumente diplomatskih pogajanj v letu 1973, o nastanku »drugega kanala« ter o pripravah za pogajanja v letu 1974. Druga knjiga dokumentov osimskega pogajalskega procesa prinaša z naslovom *Od Strmola do Osima 1974-1975* gradivo o pogajanjih (»drugi kanal«) na gradu Strmol, v Dubrovniku, v Strunjanu, gradivo o uradnem parafriranju pogodbene tvarine v Beogradu, o pripravah na podpis in na samo dejanja podpisa sporazumov v Osimu. Tretja knjiga pa je namenjena objavi gradiva o času po podpisu sporazumov vse do leta 1980. Iz tega obdobja je delo obeh vlad osredotočeno na problem ratifikacije v parlamentih Jugoslavije in Italije in na uresničevanje določil sporazumov.

Tri knjige dokumentov so postavljene ob bok monografiji *Osimska pogajanja*, ki temelji na pisanih objavljenih in neobjavljenih virih, ustnih izjavah ter literaturi, ki pa je izčrpna predvsem za objave v slovenskem in v jezikih bivših jugoslovanskih narodov. Italijanska historiografija in publicistika je glede jugoslovansko-italijanskih odnosov bogatejša, vendar to ne velja ne za tajna osimska pogajanja Carbone-Šnuderl v letih 1974-1975, za katera so dokumenti v italijanskem arhivu za zunanje zadeve v času raziskave avtorice bili še vedno nedostopni. Viljenka Škorjanec je marca 2001 v Rimu obiskala tudi nekdanjega italijanskega ambasadorja v Beogradu Giuseppeja Walterja Maccotto. Velika posebnost, dragocenost in izvirnost avtoričine raziskave je zagotovo uporaba osebnih arhivov Miloša Minića in Borisa Šnuderla, ki sta seveda sodelovala tudi z ustnim pričevanjem. To velja še zlasti Minića, ki ga je avtorica obiskala v Beogradu, dve leti preden je v devetdesetem letu starosti umrl. Avtentični pričevalci so lahko posredovali veliko razlag o nekaterih ključnih in težavnih vprašanjih (slovenska manjšina v Italiji, prosta industrijska cona) pa tudi o podrobnostih (iz Šnuderlovega arhiva: vprašanje poteka državne meje ob Koršičevem vinogradu v Števerjanu, kraj pozna avtorica kot Sveti Florian), ki po splošno vzeto niso bile nepomembne. Tu je vredno omeniti vprašanje poteka meje po gorskem hrbtu gore z »italijansko čustveno navezanostjo«, popravek meje v korist Italije na pobočju in na grebenu Sabotina je imel zelo močan propagandni učinek.

Avtorica se je posebej posvetila obdobju, ki je sledilo novembru 1975 in omenila več zahtev Italije v času priprav na ratifikacijo sporazumov, in sicer za korekture meje in razširitev območja industrijske cone. Prav ta cona se je izkazala za poglavito neizpolnjeno določilo sporazumov. Vendar je tudi manjšinska problematika po več kot tridesetih letih od sporazumov še vedno v fazi uresničevanja.

Viljenka Škorjanec se je z raziskavo Osimskih sporazumov lotila obširne zgodovinske interdisciplinarne (diplomacija, mednarodno pravo) problematike z močnimi aktualnimi poudarki. Njena knjiga je skupaj z objavami virov rezultat

široko zastavljenega raziskovalnega dela, temelj za bodoče raziskave, ki bodo očitno usmerjene v raziskovanje italijanskih virov in zlasti k študiju razmerja med italijansko državno in krajevno politiko ter Osimskimi sporazumi. Škorjančeva je opravila veliko nalogo pri raziskovanju slovensko-italijanskih odnosov. Prav je, da bi s tako tematsko usmeritvijo nadaljevala. Bo to zmogla ob profesorskem delu na srednji šoli?

Branko Marušič